

Muinaismuistoja Savosta ja Karjalasta. Kansakoulunopettaja Henrik Laitinen muinaistutkijana

Kihlakuntakertomukset alueellisen muinaistutkinnon perustana

Vuonna 1870 perustetun Suomen Muinaismuisto-Yhtiön eli myöhemmän Suomen Muinaismuistoyhdistyksen tavoitteena oli etenkin toimintansa alkuaikoina luoda edellytykset sekä antikvaaristen muistojen suojelulle että muinaistieteellisen tutkimuksen käynnistämiseksi. Laajemmin yhdistyksen tarkoituksena oli valistustoimintaa harjoittavana tieteellisenä toimijana kerätä muinaismuistoja, taidetta ja historiallista esineistöä suunnitteilla olevan keskusmuseon – siis tulevan Kansallismuseon – kokoelmiin. Ohjelmaan kuuluivat myös muinaisjäännösten ja rakennuskohteiden inventointi- ja dokumentointityöt samoin kuin muinaistieteelliset tutkimuksetkin.¹

Muinaismuistoyhdistyksen toiminnan yhtenä keskeisenä tarkoituksena oli lisäksi herättää tavallisen kansan kiinnostus kotiseutunsa menneisyyttä kohtaan. Tähän pyrittiin yleisellä julkaisu- ja valistustoiminnalla, jota varten kuitenkin tarvittiin sekä siihen soveltuvaa aineistoa että maakunnissa toimivia henkilöitä. Kumpaakaan näistä ei yhdistyksen perustamisajankohdalla ollut kuitenkaan riittävässä määrin käytettävissä. Tavoitteisiin päästäkseen yhdistys ryhtyi vuodesta 1876 lähtien järjestelmällisesti keräämään tietoja muinaismuistoista kautta koko Suomen. Esikuvana hankkeessa pyrittiin hyödyntämään Ruotsissa toteutettua vastaavaa tutkimusta. Keruualueet määriteltiin kihlakuntakohtaisiksi, tosin niin, että pinta-alaltaan laajimpia kihlakuntia saatettiin tutkia monessa eri osassa tai monen eri tutkijan voimin. Rajallisiin resursseihin vedoten yhdistyksellä ei pääsääntöisesti kuitenkaan ollut varaa kuin korkeintaan muutaman stipendiaatin matkaan lähettämiseen vuosittain. Vaikka hanke kokonaisuudessaan jatkui 1910-luvulle asti, aktiivisimmillaan kihlakuntakohtaiset tutkimukset olivat yhdistyksen toiminnan alkuvaiheessa 1870- ja 1880-luvuilla.²

1 Esim. Nordman 1968, 22–25; Tallgren 1920, 22–23.

2 Esim. Viittauksia Suomen Muinaismuisto-Yhtiön tarkoituksesta ja vaikutusalueesta 1871; Tallgren 1920, 55–70.

Vielä 1800-luvun loppupuolella muinaistutkimukseen soveltuvan akateemisen koulutuksen saaneita henkilöitä oli vain muutamia, joten varsinaisia tutkijoita maakunnissa nähtiin harvoin. Muinaismuistojen kihlakuntakohtaiseen luettelointiin yhdistys hakikin sopivia henkilöitä muun muassa sanomalehti-ilmoitusten avulla. Monet tämän hakuprosessin kautta valituiksi tulleista olivat itseoppineita asian harrastajia, useimmat ilman minkäänlaista ylempää koulutustaustaa. Yhtenä tarkoituksena yhdistyksellä olikin kouluttaa tämän käytännön työn kautta voimia muinaistutkimuksen palvelukseen pysyvästi tai lyhyemmäksikin aikaa.³ Vaikka jotkut stipendiaateista etenivät myöhemmin merkittäviin asemiin suomalaisessa yliopistomaailmassa ja museotalalla, monelle maakunnassa toimineelle apurahan saajalle yhden tai korkeintaan kahden kenttäkauden kestänyt työ jäi ainoaksi kosketukseksi alaan.

Tutkimustyön alkuaikoina hakijoiden joukosta stipendiaateiksi valikoitui etenkin ylioppilaita ja opettajia. Valintaperusteita ei esimerkiksi yhdistyksen kokouspöytäkirjoissa ole tarkemmin yksilöity, mutta koko maan mitataavassa tarkasteltuna stipendiaatit näyttävät useimmiten olleen kotoisin tulevilta tutkimusseuduiltaan.⁴ Heidän edukseen voitiinkin nähdä, etenkin yhteisön ulkopuolelta tuleviin tutkijoihin nähden, hyvä paikallistuntemus sekä valmiit kontaktit ja kosketuspinta tavalliseen kansaan.

Hankkeen aikana lukuisten stipendiaattien voimin kerättiin monipuolisesti talteen sekä aineellista että aineetonta kulttuuriperintöä maamme menneisyyden ja kansankulttuurin eri osa-alueilta. Stipendiaatteja ei mitenkään kouluttu tai koulutettu nimenomaan Muinaismuistoyhdistyksen tarpeisiin, vaan työtä varten heille ainoastaan annettiin yleinen ohjeistus.⁵ Tutkimuksista tuli sisällöllisesti ja tasoltaan hyvinkin erilaisia, sillä taustoiltaan erilaiset stipendiaatit noudattivat annettuja ohjeita hyvinkin vaihtelevasti soveltaen.

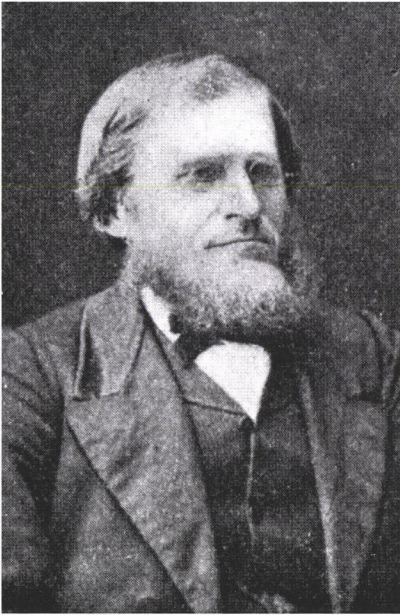
Henrik Laitinen ja perinnekeruun alku

Yksi Muinaismuistoyhdistyksen stipendeistä myönnettiin 1877 Etelä-Savoon kangasniemeläiselle Henrik eli Heikki Laitiselle Rautalammin kihlakunnan alueen inventoimiseksi (kuva 1). Myöntöhetkellä Laitinen toimi kansakoulunopettajana Kangasniemellä, jonka Nousialan kylän Ikolanlahden torpassa hän oli syntynyt vuonna 1832. Taustaltaan Laitinen oli vaati-

3 Tallgren 1920, 56, 68–69.

4 Esim. SMY:n kokous 13.6.1876; SMY:n kokous 5.6.1877. Kokouspöytäkirjat on painettu vuosilta 1870–1875 lähdejulkaisussa Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat I (SMY:n ptkt I) ja vuosilta 1876–1885 julkaisussa Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat II (SMY:n ptkt II).

5 Ohjeistus on julkaistu esim. Uudessa Suomettaressa 24.4. 1876 ja SMY:n ptkt II, 463–468.

Kuva 1. Tiettävästi ainoa säilynyt valokuva Henrik Laitisesta (Tallgren 1920, 58).

mattomista oloista. On tunnettua, että nuoruudessaan hän oli paimenena ja renkinä Kangasniemen rovastin H. J. von Pfalerin alaisuudessa. Pappilassa Laitinen oppi sekä lukemaan että kirjoittamaan ja sai sittemmin mahdollisuuden käydä, yli kaksikymmenvuotiaana, myös ala-alkeiskoulua.⁶

Vuonna 1856 hän otti yhteyttä silloiseen Helsingin pitäjän pastoriin päästäkseen pappilaan yksityisoppilaaksi, mutta varattomana hänellä ei tähän ollut juurikaan käytännön mahdollisuuksia. Tavoitteet pysyivät korkealla, sillä Laitinen haaveili myös yliopistollisen oppiarvon suorittamisesta. Hän sai kuitenkin lopulta tyytyä opintoihin ainoastaan Jyväskylän seminaarissa. Hetken Laitinen teki myös suutarintöitä ainakin Pietarissa, ehkä myös laajemmin Inkerinmaalla, mutta palasi pian takaisin kotiseudulleen Etelä-Savoon.⁷

Edellä mainitun koulutustaustansa turvin Laitinen toimi Juvalla kiertokoulunopettajana ja sittemmin koulumestarina vuosina 1857–1863 sekä koulumestarina nykyisessä Pohjois-Karjalassa silloisen Tohmajärven Värttilän rautatehtaalla 1863–1865. Välissä Laitinen kävi täydentämässä opetus-taitojaan Jyväskylän seminaarissa. Syntymäpitäjässään Kangasniemellä hän oli kansakoulunopettajana vuodesta 1868 aina vuoteen 1879 ja myöhemmässä vaiheessa jälleen kiertokoulunopettajana sekä maanviljelijänä aina kuolemaansa asti vuoteen 1882.⁸

6 Waljakka 1916, 3–4.

7 Waljakka 1916, 4–5; Manninen 1962, 269.

8 Waljakka 1916, 4–7; Kukkanen 2008, 35.

Vaihtelevien opetustoimiensa ohella Laitinen hoiti myös monenlaisia muita tehtäviä. Kirjoitustaitoisena hän laati asiakirjoja, teki kirjakauppaa ja toimi säähavaintojen tekijänä. Värtsilässä Laitisen virkaan kuului opettajan työn ohella huolehtia lainakirjastosta sekä toimia haavalääkäriä. Kangasniemellä asuessaan hän puolestaan toimi lisäksi ainakin hammaslääkäriä ja rokottajana. Oman aktiivisuutensa ja koulutustaustansa ansiosta Laitinen toimi 1860- ja 1870-luvuilla Kangasniemellä myös erilaisissa luottamustehtävissä, kuten kuntakokouksen ensimmäisenä esimiehenä ja myöhemmin varaesimiehenä, säästöpankin rahastonhoitajana ja palovakuutusjohtokunnan varaesimiehenä. Hänen toimintansa tuloksena Kangasniemelle myös perustettiin ensimmäinen kansakoulu 1860-luvulla.⁹

Kotimaisen perinteentutkimuksen historiaan Henrik Laitinen on jäänyt kokoamiensa laajojen, kansankulttuurin eri aloja laajasti käsittelevien keräelmiensä ansiosta. Tämän toiminnan alku ja aineiston karttuminen liittyy osaltaan Laitisen opettajanuraan, sillä päästyään opettajaksi Värtsilään 1863 hänelle tuli mahdollisuus kesäkuukausina tehdä muunkinlaisia töitä. Laitinen ryhtyikin vielä samana kesänä kokoamaan ympäristöpitäjistä monipuolista perinnetieteellistä aineistoa.¹⁰ Keruutyöskentely laajeni myöhemmin vuosina myös muualle Karjalaan ja etenkin Savon eri pitäjiin; samalla keruun kohteena oleva aihepiiri kasvoi erilaisen perinnetieteellisen aineiston ohella käsittämään laajemmin myös historiallisia, nimistöllisiä ja muinaistieteellisiä seikkoja.

Suomalaisen perinnetietouden kokoamisessa niin sanottujen kansankerääjien merkitys on viime vuosien aikana tunnustettu. Etenkin 1800-luvulla vähän koulutusta saaneet henkilöt olivat perintekerääjien joukossa selvä vähemmistö. Tähän kategoriaan Laitinenkin on opettajataustastaan huolimatta liitettävissä. Kansankerääjien asemaa heidän omissa sosiaaliryhmissään on pidetty anomalisena, sillä he olivat tavallaan sekä tarkkailijoita että osa tarkasteltavaa kohdetta.¹¹

Henrik Laitisen saavutukset kansankulttuurin kerääjänä ovat olleet hänen laajojen aineistojensa kautta hyvin tutkimuksen tiedossa, mutta selkeästi vähemmälle huomiolle jääneenä on pidettävä hänen työskentelyään muinaistutkimuksen parissa. Laitisen laaja ja merkittävä elämäntyö myös muinaistieteen keskeisenä, mutta jokseenkin unohdettuna toimijana 1800-luvun puolivälin jälkeisessä Itä-Suomessa avautuikin vasta usean eri arkistokokonaisuuden kautta tarkasteltuna.

9 Waljakka 1916, 3–13; Manninen 1953, 378; Manninen 1962, 269–270. Laitisen uraa erityisesti opettajana on Yrjö Waljakka tarkastellut sanomalehti Suur-Savossa vuonna 1915 julkaistussa lyhyessä elämäkerrassa, joka on ilmestynyt myös eripainoksena (Waljakka 1916). Saman kirjoittajan laatima lyhyt henkilökuvaukset ilmestyi Kotiseudussa 1915. Em. julkaisuihin sekä pitäjänhistoriaan pitkälti perustuva kuvaus on julkaistu Kangasniemen kirjaston 160-vuotisjuhlakirjassa (Kukkanen 2008, 33–47).

10 Waljakka 1916, 6.

11 Kauranen 2006, 11; Mikkola 2013.

Rautalammin kihlakuntakertomus

Muinaistieteen alalta Laitisen merkittävimpanä keruutyönä on pidettävä hänen Suomen Muinaismuistoyhdistykselle laatimaansa Rautalammin kihlakuntakertomusta. Silloiselle kansakoulunopettajalle myönnettiin 5.6.1877 pidetyssä yhdistyksen kokouksessa 150 markan stipendi Rautalammin kihlakunnan tutkimiseksi. Samana myöntövuotena stipendin sai peräti 11 hakijaa, kun yleensä avustuksia jaettiin vain muutama vuosittain. Laitinen sai stipendinsä ensimmäisten joukossa, sillä apurahoja oli ryhdytty myöntämään vasta vuotta aikaisemmin.¹²

Vuosina 1877 ja 1878 Laitinen kiersikin silloisten Hankasalmen, Vesannon, Suonenjoen, Leppävirran ja Rautalammin pitäjien alueita kooten tietoja erilaisista muinaismuistoista ja historiallista tapahtumista. Aineiston keruutyö piti jakaa poikkeuksellisesti kahdelle vuodelle, sillä ensimmäisenä stipendiaattivuotena pinta-alaltaan huomattavan laajasta kihlakunnasta Leppävirta jäi kokonaisuudessaan tutkimatta – ja Rautalammin emäpitäjänkin alueesta puolet.¹³ Leppävirta oli tosin erotettu Rautalammistä omaksi kihlakunnakseen jo vuonna 1862, mutta se oli vanhastaan luettu vanhaan Rautalammin kihlakuntaan, kuuluen näin siis Laitisen keruualueeseen.¹⁴

Alunperin koko laaja tutkimusalue piti käydä läpi yhden kenttäkauden aikana. Laitinen raportoikin yhdistykselle työnsä etenemisestä vuoden 1878 alussa. Oman kertomansa mukaan hän oli käynyt läpi Hankasalmen, Vesannon ja Suonenjoen pitäjät sekä osan Rautalammistä, ja totesi kertomuksen olevan tutkittujen alueiden osalta pian valmis. Jo tässä yhteydessä Laitinen pyysi lisää rahaa työn täydentämiseksi etenkin Leppävirran pitäjän ja muiden tutkimatta jääneiden alueiden muinaisjäännösten osalta. Lisäksi hän pyysi avustusta itäsuomalaisten kansantapojen muistiin merkitsemiseksi. Päätöksen mahdollisesta avustamisesta yhdistys siirsi seuraavaan kokoukseen.¹⁵

Maaliskuisessa kokouksessa Laitisen esittämää pyyntöä kansantapojen keruun tukemiseksi ei ilmeisesti lainkaan käsitelty. Kuitenkin yhdistys myönsi Laitiselle, sivuakaan kihlakuntakertomuksen valmista käsikirjoitusta näkemättä, hakemuksesta alkuperäisen vuoden 1877 stipendin lisäksi 100 markkaa työn loppuun saattamiseksi vuonna 1878. Yhdistyksen vakuuttivat Laitisen aikaisemmat, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle lähetetyt laajat keruut, jotka muodostivat erityisesti etnografiselle, arkeologiselle ja muinaisuskon tutkimukselle arvokkaan kokoelman. Vaikka varsinaista tutki-

12 Muinaismuistoyhdistyksen jäsen Laitinen oli ollut vuodesta 1871 lähtien (Luettelo Suomen Muinaismuisto-Yhtiön jäsenistä, 1875). SMY:n kokous 5.6.1877.

13 SMY:n kokous 5.2.1878.

14 Laitinen 1877–1878, 76.

15 SMY:n kokous 5.2.1878.

musta mainittu kokoelma ei sisältänyt, arvostettiin yhdistyksen puolelta Laitisen keruutyötä nimenomaan sen sisältämän aineistosisällön puolesta.¹⁶

Laitisen kahden stipendiaattikauden aikana laatima kihlakuntakertomus, tai oikeammin sen käsikirjoitus, sisälsi lopulta kaikkiaan neljä täyttä käsikirjoitettua ja osin myös kuvitettua vihkoa. Ensimmäisen vihkon Laitinen jätti yhdistykselle kesän 1878 aikana, siis hänen jo saatuaan päätös jatkorahoituksesta toisen vuoden tutkimuksia varten. Laitisen aikaisempiin yksityiskohtaisiin tiedonantoihin verrattuna nyt jätetty vihko oli yhdistyksen kokouksessa käsiteltyä selvä pettymys. Kertomuksen ensimmäisessä osassa ei nähty paljoakaan tieteellistä arvoa, sillä siinä oli vain tutkimusalueen laaja maantieteellis-historiallinen kuvaus sekä tietoja alueelta löytyneistä kymmenestä kivikautisesta esineestä.¹⁷

Käsikirjoituksen kolmannen ja neljännen vihkon Laitinen jätti toisen keruuvuoden jälkeen, vuodenvaihteessa 1878–79. Kolmannessa osiossa oli esitelty lisää kihlakunnasta löytyneitä kiviesineitä, alueen kiinteitä muinaisjäännöksiä sekä Rautalammin kirkollista historiaa. Tähän yhteyteen Laitinen oli koonnut lisäksi monia asutus- ja sotahistoriallisia tarinoita. Vihkossa oli myös Vesannon kappelin muinaislöytöjä ja historiaa käsittelevä lyhyehkö osuus. Käsikirjoituksen loppuun oli liitetty Laitisen kotipitäjää Kangasniemeä käsittelevää aineistoa, vaikkei tämä varsinaiseen keruualueeseen kuulunutkaan.¹⁸ Kertomuksen neljännessä niteessä Laitinen käsitteli tarkemmin aiemmin vähemmälle huomiolle jääneiden alueiden, kuten Suonenjoen ja Hankasalmen mutta varsinkin Leppävirran muinaisjäännöksiä ja asutustarinoita sekä kirkollista historiaa. Näiden pitäjien osalta Laitinen ei tosin enää saavuttanut samaa yksityiskohtaisuutta kuin aikaisemmin Rautalammin kohdalla.

Neljästä vihkosta järjestyksessä toinen oli jonkin aikaa tietymättömissä. Se puuttui vielä Muinaismuistoyhdistyksen kokoustaessa 4.2.1879, vaikka Laitinen myöhemmin eräässä toisessa yhteydessä ilmoittikin lähettäneensä sen Mikkelin postikonttorin kautta Helsinkiin jo alkuvuodesta loppiaisenä.¹⁹ Vaikka tarkka ajankohta ei olekaan tiedossa, päätyi vihko lopulta yhdistyksen haltuun. Tämä käsikirjoituksen toinen vihko on muinaistieteelliseltä sisällöltään selvästi monipuolisin ja työn tarkoitusta ajatellen ehkä myös ansiokkain. Siinä Laitinen esitteli tutkimusalueelta lähes kaksikymmentä muinaisjäännöskohdetta lähinnä ”pakanusajalta” eli esihistorian eri aikakausilta. Suurin osa kohteista oli erilaisia raunioita tai muita selkeästi maan pinnalle erottuneita kivirakenteita, jonka yhteydessä tekijä oli huo-

16 SMY:n kokous 5.3.1878.

17 SMY:n kokous 10.9.1878.

18 Otsikoilla ”Muinaiskertomusta Kangasniemen pitäjältä” ja ”Muinaismuistoja Kangasniemellä”. Laitinen 1877-1878, 125-129. Kangasniemi kuului Mikkelin kihlakuntaan, jonka tutki myöhemmin muinaismuistoyhdistyksen stipendiaatti Julius Paasonen (1889).

19 SMY:n kokous 4.2.1879; Paikkainnimiä ja paikallistarinoita, 151.

mioinut myös merkki- ja alttarikiviksi tulkitsemiaan kohteita sekä muinaishautoja. Monen kuvauksen yhteyteen liittyi myös paikan sijaintia osoittava karttaluonnos sekä usein myös varsinaista kohdetta esittävä yksityiskohtainen värikynäpiirros.

Kaikkiaan arkistoon päätyneissä käsikirjoituksen neljässä vihkossa oli aineistoa 188 sivun verran, minkä lisäksi siihen oli yhdistetty muutamia numeroimattomia liitteitä. Vielä syksyllä 1879 Laitinen täydensi kertomusta toimittamalla Muinaismuistoyhdistykselle muutamia keräämiään esineitä sekä piirroksen.²⁰

Sisällöllisesti ja kaavaltaan työ noudatteli pääosin muita samanaikaisia Muinaismuistoyhdistyksen ohjeistuksella laadittuja kertomuksia. Erilaisten muinaisesineiden ja -jäännöskohteiden esittely muodosti suuren osan Rautalammin kihlakuntakertomuksen sisällöstä. Kiinteiksi muinaisjäännöksiksi määriteltäviä erillisiä kohteita käsikirjoituksessa on, tulkinnasta riippuen, esitelty hieman yli viisikymmentä. Lisänä on mainittava usein asutustarinoiden yhteyteen liitetyt tiedot asutusjäänteistä, kuvaukset epämääräisistä kiviraunioista, kertomukset uhripuista ja -lähteistä sekä tarinat aarrepaikoista; näistä osaa on nykyisin pidettävä selkeinä muinaisjäännöksinä. Löytyneitä lukuisia irtaimia muinaisjäännöksiä, lähinnä kiviesineitä, käsitellään tässä tarkemmin löytöjen esittelyn yhteydessä.

Muinaisjäännösten osalta Laitinen käytti ohjeen kronologista jakoa pakanuuden aikaan eli esihistoriaan, keskiaikaan ja uusimpaan aikaan, joskin tutkimusalueen historiallisesta taustasta johtuen usein yhdistäen kaksi viimeksi mainittua periodia toisiinsa. Muinaisjäännöksiä käsittelevien tietojen ohella kertomukseen oli kerätty runsaasti asutus- ja sotatarinoita sekä koottu saatavilla olleista kirkollisista asiakirjoista historiallisia tietoja muun muassa vanhoista kirkoista ja seurakuntien papistosta sekä luetteloja vanhasta asutuksesta. Lisäksi työhön sisältyi laajat, joskaan ei kovinkaan yksityiskohtaiset kuvaukset kihlakuntaan kuuluvien pitäjien keskeisistä historiallisista tapahtumista ja maantieteestä.

Käsikirjoitukseen kootun aineiston suhteen Rautalammin kihlakuntakertomuksessa heijastui vahvasti Laitisen perinnekerääjän tausta. Keruutyössä hän ei keskittynyt pelkästään ohjeistuksessa esitettyihin esihistoriaa ja historiaa käsitteleviin seikkoihin, vaan liitti kertomukseen myös sananlaskuja sekä kuvauksia esimerkiksi kansan keräysaikaisesta kielestä, pukeutumistyylistä ja käytöstavoista. Kirkonkirjojen kautta Laitinen myös tarkasteli pitäjien eriaikaista väkilukua ja väkimäärän kehitystä, sekä kylien ja talollisten sukunimiä erityisesti 1800-luvun alussa. Erityisen kiinnostunut Laitinen tuntui olleen paikannimistä, joiden omaperäisiäkin etymologisia tulkintoja hän nimiluetteloiden ja kohdekuvausten yhteydessä usein esitti.

20 SMY:n kokous 15.10.1879.

Kansanperinnettä, paikannimiä sekä muinaismuistoja Savosta ja Karjalasta

Jo ennen Rautalammin kihlakunnan tutkimusta Laitisella oli vankka tausta kansanperinteen kartuttajana. Kokoamaansa aineistoa Laitinen ryhtyi tallettamaan vihkoihin viimeistään 1860-luvun alussa ja toimittamaan sitä tieteellisille yhdistyksille pian tämän jälkeen. Perinteenkerääjänä Laitisen laajimpana työnä, ei niinkään yhtenäisenä kokonaisuutena mutta ajallisesti ja sivumäärältään mitattuna, on mainittava nykyisin Museoviraston arkistossa säilytettävä keruuaineisto ”Kansanperinnekeräelmiä Karjalasta ja Savosta”. Tämä vuosina 1863–1879 kerätty kokoelma sisältää nykymuodossaan lähes 700 käsinkirjoitettua sivua kansanperinteen, paikallishistorian, nimistötutkimuksen ja osin myös muinaistieteen eri aiheista. Maantieteellisesti Laitisen keräämä aineisto painottuu nykyisiin Savon maakuntiin ja Pohjois-Karjalan eteläosiin, vaikkakin yksittäisistä muinaisjäännöskuvauksista osa on lisäksi muualta Karjalasta sekä myös luovutetulta alueelta ja nykyisen Keski-Suomen maakunnasta.

Ensimmäisen kerran Laitinen toimitti keräelmiään tieteelliselle yhdistykselle ilmeisesti vuonna 1865, siis vielä ollessaan Värtsilän tehtaan koulun opettajana. Tuolloin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vastikään perustettu Historiallinen osakunta sai vihkollisen Laitisen muistiin merkittemiä taikoja, loitsuja ja tarinoita. Samalla Laitinen pyysi seuralta keruun jatkon turvaamiseksi työhönsä rahallista avustusta. Osakunnan puolesta aineisto arvioitiin kuitenkin mitättömäksi, eikä anottua avustusta myönnetty. Työ palautettiin takaisin kerääjälle.²¹

Seuraavana vuonna ”kansan-kouluttaja” Laitinen lähetti osakunnalle lisää keruutyönsä tuloksia, muun muassa tietoja vanhoista linnoista ja lappalaisten hautausmaista sekä asemapiirroksia muinaislinnoista ja vallituksista sekä lappalaiskalmistoista, ja tästä työstä hänelle lopulta ehdotettiin 200 markan palkintoa. Osakunta ei kokouksessaan niinkään arvostanut työn kirjallista antia, vaan sen yhteyteen liitettyjä tarkkoja piirroksia. Tuolloin myös ehdotettiin näiden kuvien julkaisemista seuran Historiallisessa Arkistossa.²² Palkkio Laitiselle myönnettiin, mutta julkaisuun asti eivät hänen varhaisen keruutyön tulokset kuitenkaan tiettävästi, yhdistyksen periaatepäätöksestä huolimatta, koskaan päättyneet.²³

21 SKS:n keskustelut 12.4.1865 ja 3.5.1865. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran keskustelut on julkaistu toimitettuina sarjoissa Historiallinen Arkisto sekä Suomi – Kirjoituksia isänmaallisista aineista.

22 Laitinen 900, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto: Wanhjoja linnoja, vallia, kivipiirroksia, Lappalaisten hautausmaita ja Torapelto y.m.” Historiallisen osakunnan kokous 28.2.1866; SKS:n keskustelut 7.2.1866 ja 16.3.1866.

23 Historiallinen Osakunta ilmoitti loppuvuonna 1866, etteivät Laitisen lähettämät kirjoitukset soveltu sellaisenaan painettavaksi, mutta ne voitaisiin laittaa arkistoon tutkijoiden käytettäväksi. SKS:n keskustelut 7.12.1866. Laitisen ”muinaistieteelliset kirjoitukset” olivat vielä 1868 seuran jul-

Vielä samana vuonna Laitinen lähetti seuralle myös kolme vihkollista runoja ja lauluja, joita pidettiin arvoltaan vähäisinä, mutta jotka tästä huolimatta talletettiin seuran arkistoon. Palkkioksi tästä Laitinen sai seuralta Kalevalan uuden painoksen. Myös seuraavina vuosina Laitinen toimitti arvioitavaksi ja arkistoon sijoitettavaksi useita käsikirjoituksia – usein matkaraaha-anomusten kera, joita seura ei kuitenkaan suostunut myöntämään.²⁴

Laitisen kansanperinnekoelma koostuu irrallisista, usein melko lyhyistä tiedonannoista ja huomioista, jotka on järjestetty löyhiin kokonaisuuksiin joko keräysajankohdan, -paikan tai teeman perusteella. Laajassa keräelmässä muinaistieteellistä tai muinaistieteellisesti kiinnostavaa aineistoa löytyy muun aineiston seasta ilman näkyvää johdonmukaisuutta. Muistiinpanojen kokonaissivumäärään nähden selkeiden muinaisjäännöskohteiden lukumäärä ei kokoelmassa ole suuri, mutta nousee silti tulkinnasta ja tulkitsijasta riippuen toiselle sadalle. Laitisen kokoelmassa yhtenäisin muinaismuistoja käsittelevä kokonaisuus on yhdistykselle 1878 toimitettu vihko ”Muinaisjäännöksiä, tarinoita y.m. Savosta ja Karjalasta”, vaikka tämänkin sisällöstä osa käsittelee kansanuskomuksia ja asutustarinoita.²⁵ Toisena vastaavana kokonaisuutena on pidettävä jo edellä mainittua lapinkalmistoja ja linnavuoria käsittelevää vihkoa vuodelta 1865.²⁶

Tutkimusmenetelmistä ja aineistonkeruusta

Laitisen käyttämistä aineistonkeruu- ja tutkimusmenetelmistä ei ole säilynyt suoria tietoja. Muistiinpanojen perusteella ja käsikirjoitusten sanamuodoista on kuitenkin pääteltävissä, että suurin osa materiaalista on saatu paikallista väestöä haastatteleamalla. Aineisto viittaa siihen, että Laitinen kulki kylästä kylään ja talosta toiseen kysyen ja asukkaita haastatellen. Tiedustelumenetelmissä ei juurikaan vaikuttaisi olleen eroja, oli kyse sitten muinaismuistoista, asutustarinoista tai kansanrunoista, vaan Laitinen merkitsi muistiin kaikkea vanhaa ja mielenkiintoiseksi olettamaa kuulemaansa. Laajoilla keruualueilla osa kylistä jäi väistämättä kokonaan Laitiselta käyntiä vaille, kun taas tietyillä alueilla sopivia informanteja oli riittämiin. Kiertokoulun opettajana toimineelle Laitiselle niin kulkeminen kuin taloissa poikkeaminenkin lienee ollut luontevaa. Tietojen keruussa Laitista auttoi se, että tutkija ja tutkittavat puhuivat samaa kieltä – toisin sanoen käsitykset tietystä asioista olivat samoja tai ainakin lähellä toisiaan.

kaisuun hyväksytyjen tai tutkittavana olevien kirjoitusten luettelossa. Ks. SKS:n keskustelemukset 16.3.1868.

24 SKS:n keskustelemukset 4.4.1866, 16.3.1867 ja 3.4.1867.

25 Laitinen 903, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto.

26 Laitinen 900, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto.

Aineiston keruussa menetelmät poikkesivat nykytutkimuksesta eniten kiinteiden muinaisjäännösten – tai niiksi oletettujen kohteiden – tarkastusten osalta. Toisin kuin nykytutkijat, ei Laitinen kulkenut itsenäisesti maastossa etsien uusia muinaisjäännöksiä, vaan hän paikallisia asukkaita haastatteleamalla sai tietoja mielenkiintoisista paikoista tai niitä koskevista havainnosta. Jo eri paikkojen löytämiseksi oli Laitisen saatava ylös seikka-peräiset ohjeet paikkojen saavuttamiseksi tai käytettävä paikallisia oppaita perille päästäkseen. Muinaisjäännösten paikantamisessa Laitinen lienee käyttänyt useimmiten jälkimmäistä vaihtoehtoa. Erilaisten kulkuongelmien, aikatauluvaikeuksien ja muiden yhteensattumien vuoksi vain osa ilmoitetuista kohteista oli kesän kiireisinä kuukausina mahdollista tarkastaa.

Laitisen pääasialliset keruualueet selittyvät Rautalampea lukuunottamatta aina kyseisen ajankohdan työ- ja asuinpaikkojen kautta. Esimerkiksi Värtsilään siirtyminen myötä 1863 hän alkoi heti ensimmäisenä kesänä kierrellä lähiseutuja käyden muun muassa Tohmajärvellä, Liperissä, Ilo-mantsissa, Kiteellä ja Kesälähdellä paikallisia asukkaita erilaisista asioista haastatellen. Innostus kansanperinteen keruuseen lienee Laitisella herännyt 1860-luvun alkupuolella, mahdollisesti juuri vuonna 1863, johon myös ensimmäiset arkistoihin päätyneet muistiinpanot on päivätty.²⁷

Viitteitä Laitisen keruumenetelmistä ja työhön käyttämästä ajasta on saatavissa hänen muistiinpanojensa kautta. Kansanperinneräelmäan liittyy Laitisen itse laatima lyhyt matkakertomus keruumatkastaan kesältä 1866. Tämän perusteella koulutyöskentelyn päätyttyä toukokuun lopulla opettaja Laitinen suuntasi Värtsilästä heti kesäkuun toinen päivä Puhoksen, Savonlinnan ja Mikkelin kautta perheensä luo Kangasniemelle, jonne saapui viikon kuluttua lähdistään. Kotoaan käsin Laitinen teki alkua- ja keskikesän aikana viikon tai kahden kestäviä keruumatkoja lähipitäjiin. Kyseisenä kesänä matkat suuntautuivat Hirvensalmelle, Mäntyharjulle ja Mikkelin.²⁸

Opettajaksi Kangasniemelle siirryttyään suuri osa perinnekeruusta keskittyi kyseisen alueen ympäristöön. Kesäajan tauko opettajantehtävistä salli Laitiselle ajankäytön perinnekeruun parissa. Keräämiänsä tietoja hän kirjoitti muistivihkoihin, joista talviaikaan työsti puhtaaksikirjoitettuja kokonaisuuksia. Konsepteja ei muutamaa kokoelmassa säilytettävää poikkeusta lukuun ottamatta ole säilynyt.

Kenttätöskentelyyn varatun ajan ohella keruu vaati rahallista panostusta. Kuten eri seuroille ja yhdistyksille osoitetuista lukuisista rahoitushakemuksista ja avustuspyynnöistä on luettavissa, Laitinen teki työtä pitkälti omalla kustannuksellaan. Selvästi kauemmas työ- tai kotiseudustaan, oman asuinseutunsa ulkopuolelle, Laitinen matkasi vain ylimääräisen rahoituksen turvin. Näin tapahtui esimerkiksi hänen 1870-luvun lopulla toimiessaan Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattina.

27 Waljakka 1916, 6.

28 Laitinen 902, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto.

Muinaisjäännöskohteiden kuvaukset, dokumentointi ja kaivaukset

Kuten edellä jo esitetyistä aineistoista on käynyt ilmi, Laitisen keräelmistä ja käsikirjoituksista on tavoitettavissa runsaasti erilaisia muinaisjäännöskohteita. Selvä enemmistö kiinteistä muinaisjäännöksistä on luonteeltaan ja ajoitukseltaan vaihtelevia, maan pinnalle erottuvia ja helposti havaittavia muodostelmia, kuten kiviröykkiöitä, lapinraunioita ja kiukaansijoja. Monia kiukaita Laitinen piti tarinaperinteeseen perustuen vanhan asutuksen merkinä tai kalastajien kalapirttien raunioina. Kivirakenteista mainittakoon lisäksi erilaiset kiviaidat, varustukset ja vallit sekä jätiläisten- eli lapinlinnat. Näistä jälkimmäiset ovat todennäköisiä lapinraunioita, elleivät sitten myöhemmin ole osoittautuneet luonnonmuodostumiksi. Muista huomioituista muinaisjäännöksistä mainittakoon erityisesti raudanvalmistuspaikat, kalapadot, tervahaudat, kiukaansijat ja kalmistot. Keräelmistä löytyy tietoa myös erilaisista uhraus- ja käräjäpaikoista sekä pöytä- ja merkkikivistä.

Kansanperinnekeräelmään päätyneiden muinaisjäännösten luonne on Rautalammin kihlakuntakertomuksen käsikirjoituksesta löytyviin kohteisiin verrattuna hieman erilainen. Laitisen huomioimista ryhmistä mainittakoon monenlaiset kiukaat ja kivirauniot, linnasaaret, raha-aarteiden löytöpaikat sekä erilaiset kalmistot, kirkonsijat, käräjäpaikat ja uhripuut – yleensä kohteet, joihin liittyy runsaasti tarinoita tai muita kansanperinteen kerrostumia. Kohdekuvausten lisäksi tässä aineistossa on muinaismuistoja käsitteleviä sekalaisia tietoja mm. niiden kansanomaisista nimikäytännöistä.

Kategoriasta riippumatta yksittäisten muinaisjäännöskohteiden dokumentointi oli Laitisella yleensä tarkkaa, näin etenkin Rautalammin kihlakuntakertomuksen osalta. Tietoihin liittyi sanallinen maininta sijainnista sekä kuvaus ympäristöstä ja maastonmuodosta, usein myös yksityiskohdat maaperästä ja kasvillisuudesta. Maanpäälliset rakenteet oli yleensä myös mitattu tai niiden koko muutoin arvioitu: esimerkiksi raunioista oli usein mainittu niiden korkeus ja leveys, kivien pääasiallinen koko sekä laajemman alueen ollessa kyseessä myös yksittäisten jäännösten välinen etäisyystieto. Kohteesta riippuen mittatarkat huomiot on voitu joskus sivuuttaa yleisemmällä maininnalla, mutta ajankohtaan nähden näitäkin detalleja voidaan pitää tarkkoina.

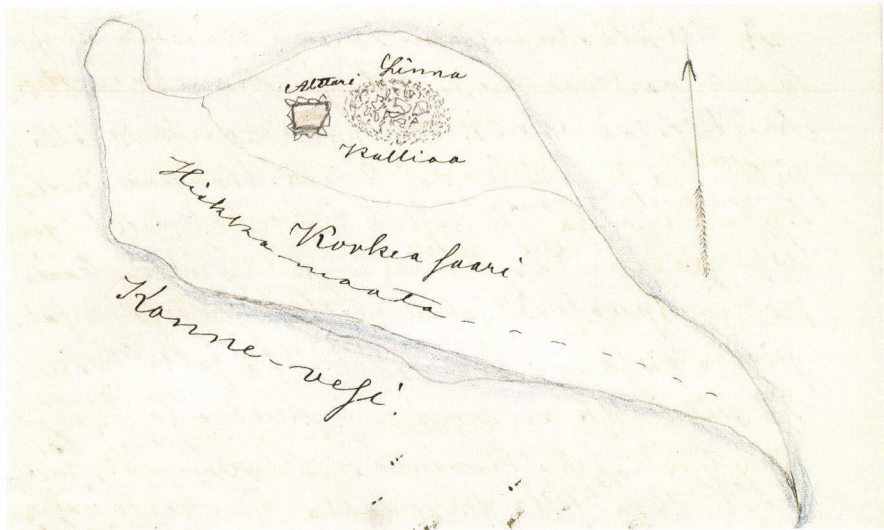
Monen kohdekuvausten yhteyteen oli sanallisen kuvailun ohella liitetty paikan sijaintia osoittava yleiskartta, joskus lisäksi myös yksityiskohtakartta. Erittäin havainnollisina voidaan pitää kohteita kuvaavia piirroksia. Näiden lukumäärä ei Laitisen keruuaineistossa ole suuri, mutta ne tuovat merkittävän tutkimuksellisen lisän niin muinaisjäännöskohteiden yksityiskohtien kuin luonteenkin tarkastelulle ajalta ennen valokuvauksen yleistymis-

tä kohteiden dokumentoinnissa. Muinaisjäännösten säilyneisyyden osalta kuvat ja kuvaukset toimivat edustavana vertailuaineistona 130–140 vuoden takaiseen todellisuuteen nähden. Monien arkistoihin toimittamiensa töiden perusteella Laitinen olikin tunnustettu jo varhain taitavaksi piirtäjäksi. Kuten edellä on asiaa jo sivuttu, oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Historiallinen osakunta 1866 arvostanut korkealle Laitisen seuralle lähettämän keräelmän yhteydessä olleita yksityiskohtaisia piirroksia.²⁹ Huomattakoon kuitenkin, että kohdekuvausten yhteydessä olevia karttoja sekä piirroksia on kansanperinnekeräelyssä kihlakuntakertomuksen käsikirjoitusta selvästi niukemmin, luonnollisesti töiden erilaisesta luonteesta johtuen.

Kohteiden tarkat sanalliset kuvaukset sekä niitä esittävät piirrokset ja sijaintia osoittavat karttaluonnokset osoittavat joka tapauksessa sen, että Laitinen itse myös kävi useilla töissään esittelemillään muinaisjäännöksillä. Tässä hän ei siis perustanut tietoja monen muun aikalaisensa tavoin lähes pelkästään toisen käden havaintoihin tai kuulopuheisiin. Toki Laitiseltakin löytyy tietoja myös kohteista, joilla hän ei itse lainkaan vierailut, mutta asia on joko kerrottu suoraan tai se on pääteltävissä muistiinpanojen perusteella.

Laitisen tavasta dokumentoida muinaisjäännöskohdetta saa hyvän kuvan esimerkiksi Konnevedeltä 1878 löytyneen jättiläisen- eli lapinlinnan kuvauksen kautta. Muistiinpanot alkavat varsinaisen kohteen, kivirakenteen eli linnan, kuvauksella; paikan läheisyydestä esitetään lisäksi ”alttarikivi”.

29 Historiallisen osakunnan kokous 28.2.1866.

Kuva 2. Rautalammin kihlakuntakertomuksen käsikirjoitukseen liittyvä piirros Konneveden Korkeasaaren Jätin- eli Lapinlinnasta. Kuva: Laitinen 1877–1878, 45. Museovirasto.

Muinaisjäänöksestä Laitinen on laatinut kertomukseen myös piirroskuvan (kuva 2). Kuvauksen lopussa on käsitelty sekä sanallisesti että kohdekartan avulla itse löytöpaikkaa ja sen sijaintia (kuva 3):

Jättiläis eli Lapin linna Korkealla saarella on 22 jalkaa pitkä 20 jalkaa leveä ja 3 jalkaa korkea. Tehty suuremmista sekä pienemmistä kivistä. Suuremmat kivet tuskin miehen kannettavia. Löytyy myöskin mukulakiviä keskellä. Iso joukko on hankittu nuolenmoisia kantikkaita kiviä linnoituksen seinuksille. Linna on Konneveden pinnasta lukien noin 4 sylon korkuisella kalliolla.

Sen länsipuolla on 8 jalan päässä alttarikivi kallion lotmassa. Kivi tasapintanen 3 jalk pitk. 1 $\frac{3}{4}$ jalk. leveä ja 1 jalk. paksu. Sen ympärille oli ladottu ukonkiviset nuolenmoiset teljet eli kiilat kuten kuva näyttää. Se näyttää olleen jokiin pyhimys paikka.

Itse Korkeasaari on noin 600 kyyn. pitk. 350 kyyn. leveä. Paitsi kalliota, jolla linna seisoo, kovaa hieta maat. Sekä puistoa.³⁰

Kuva 3. Laitisen laatima karttaluonnos Konneveden Korkeasaaresta. Kuva: Laitinen 1877–1878, 45. Museovirasto.

Kohteen kuvausta siihen liittyvine kuvineen voidaan pitää laatimisajan kohtaansa nähden jokseenkin tarkkoina. Laitinen tulkitsi Korkeasaaren kivirakenteen linnoitukseksi ja piti sen lähellä olevaa pystykiveä jonkinlaisena palvontapaikkana. Tarkempia tutkimuksia, kuten kaivauksia, hän ei paikalla tehnyt. Myöhempi tutkimus on todennut kohteen varhaismetallikautiseksi lapinraunioksi. Raunion kooksi on nykyisin määritelty noin 9,5 x 8,5 metriä ja korkeudeksi 60 cm, joten Laitisen mittaukset pitävät tältä osin hyvin paikkansa. Sen sijaan mittavirhettä on esimerkiksi saaren koon määrittämisessä. Nykyisin raunion keskellä on lisäksi havaittavissa melkein pohjaan asti ulottuva kuoppa, jota Laitinen ei kirjallisissa havainnoissaan tai piirroksissaan ainakaan selkeästi esitä – tämän perusteella kohteeseen lienee kajot-

30 Laitinen 1877–1878, 45–46.

tu myöhemmin. Uudempi tutkimus ei myöskään puhu sanallakaan Laitisen havaitsemasta alttarikivestä, joka tosin kuvauksen mukaan on saattanut ollut jonkinlainen luonnonmuodostuma.³¹

Kaikkiin kohdekuvauksiin ei luonnollisestikaan ole kiinnitetty yhtä yksityiskohtaista huomiota. Kokoelmista löytyy useasta kohteesta myös suurpiirteisiä havaintoja ja pelkkiä sivumainintoja. Osa kohteista esiintyy lisäksi useaan kertaan käsikirjoitusten eri sivuilla. Aina eivät muinaisjäännöksiä käsittelevät yksityiskohdatkaan päätyneet ajoissa muistivihkoihin, vaan joskus jopa vuosia myöhemmin. Esimerkiksi Kuuksenvaarassa sijaitsevaa lapinkalmistoa käsitellessään Laitinen toteaa, ettei enää muista piirustuksessaan esittää kalmiston asemaa tarkasti, eikä edes ”*kertoa mihin pitäjään se Karjalassa kuuluu. Se on tuiki mielestäni unohtunut.*”³²

Mielenkiintoista on, että moneen Laitisen huomioimaan kohteeseen tai kohdetyyppiin on kansan suusta kerätyn tietouden pohjalta lisätty tarkenteena tai etuliitteenä *lappi*-sana. Niinpä tutkimusalueella on Laitisen muistiinpanojen mukaan tavattavissa, yleisemmin tunnettujen lapinraunioiden ohella, monia lapinliesiä, -kiukaita, -uunirauniota sekä -kellareita. Lisäksi erilaisten ruumis- ja röykkiökalmistojen ohella hautapaikkoina esiintyvät lapinkalmistot, jotka nykytulkinnan mukaan vaikuttaisivat lähinnä unohduneilta ortodoksikalmistoilta tai kokonaan muilta muinaisjäännöksiltä. Laitisen kuvaamien kohteiden nimityksissä *lappi* heijastelee usein kohteen suurta kokoa, mutta myös muinaisjäännöksen unohdettua funktiota tai sen tuntematonta alkuperää. Lähes vastaavaan muinaisjäännösten epäselvään tai myyttiseen luonteeseen viittaavat myös nimityksissä usein toistuvat jättiläisiin tai hiisiin viittaavat rinnakkaisnimet. Esimerkiksi Ristiinan Louhiveden Linnasaaresta Laitinen dokumentoi Lapinlinnan, jota kutsuttiin myös Jättiläisenlinnaksi. Kohde on sittemmin osoittautunut lapinraunioksi.³³

Sisämaan muinaisjäännösten vanhat ja kansanomaiset nimitykset ovat sikäli kiinnostavia, että melko harvoin ne vaikuttavat pysyneen käytössä vuosisadan vaihteen yli. Laitisen keräämistä kansanomaisista nimityksistä ainoastaan edellä mainittu lapinraunio-termi lienee laajemmin säilynyt yleisessä puhemielessä. Esimerkiksi jalkakivien päälle asettunutta tai asetettua laakakiveä sanottiin Laitisen tutkimusalueella 1800-luvun toisella puoliskolla yleisesti jättiläisen pöydäksi, kun taas nykyisin tällaisia kutsutaan yleisesti vain pöytäkiviksi.

Laitinen ei missään yhteydessä maininnut uskovansa jättiläisistä kertoisiin tarinoin, vaan hän poimi näihin viittaavat nimitykset suoraan kansan hänelle tai keskuudessaan kertomista tarinoista. Muinaisjäännöksiin liitty-

31 Mj-rekisterin kohde 921010001 (Vesanto Itäsaari, varhaismetallikautinen lapinraunio).

32 Laitinen 903, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto. Kuuksenvaara kuuluu Ilomantsiin.

33 Laitinen 900, Kansallismuseon kansatieteen keruuarkisto. Mj-rekisterin kohde 696010005 (Ristiina Linnasaari, varhaismetallikautinen lapinraunio).

viä kansanomaisia selitystarinoita kuunnellessaan hän ei myöskään pyrkinyt kertojien käsitysten korjaamiseen. Hän ei muistiinpanoissaan myöskään tavoitellut kohteiden tieteellistä tulkintaa, vaikka saattoikin paikkojen luonteesta esittää myös omia kommenttejaan. Joidenkin kohteiden selityksen yhteydessä hän mainitsee suoraan, että kyse on ainoastaan kansantarinaa.

Toki muinaisjäännökset näyttäytyivät Laitiselle erilaisina kuin laajemmat taustatiedot omaaville ammattilaisille tai myöhemmille tutkijakoulutuksen saaneille arkeologeille. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, osoittautui usea stipendiaatin muinaislinnaksi esittämä kivrakenne myöhemmin lapinraunioksi. Moni Laitisen huomioima kohde ei myöskään sovi mihinkään nykyisin tunnettuun muinaisjäännöskategoriaan. Mainittakoon esimerkkinä Rautalammin Sonkarinsaaren Tulenpalavankalliolla sijaitseva suorakaiteen muotoinen kiviladelmä, jättiläisten temppeli, josta Laitinen mainitsee löytäneensä muun muassa alttarikivet.³⁴

Perinteenkerääjä Laitinen harjoitti Rautalammin muinaisjäännösinventoinnin yhteydessä jossain määrin myös muinaistieteelle ominaista aineistonkeruun menetelmää, nimittäin kaivaustutkimusta. Hän kaivoi tai kaivautti auki muutamia muinaisjäännöksiä, lähinnä erilaisia haudoiksi epäilemiään kohteita. Esimerkiksi Leppävirralla Kulhuanmäällä olevista ”hautakumpu-raunioista” yhtä hän tutki kesällä 1878 kaivamalla:

*Näistä Kulhuanmäin hautakummuista otin yhden auki jossa kaivokseni tein pohjoisesta etelään. Siitä tapasin ensin kivien alta hiilet pora syvemmästä tomua joka oli ruumiin jäänöstä. Kummun keskikohdalle oli kätetty Ukon kiviä eli Piikiviä. Nämä oli kaikki valkoista kivi laijia. Kumpuain korkeus oli 1-3 jalkaan asti. Kivet oli parhaasta päästä eli enimmäkseen pyöreitä kiviä pieniä sekä isompia vaan pienemmät kivet olivat keskellä.*³⁵

Leppävirran Kurjalan kylässä Laitinen puolestaan tapasi mielestään pakanuuden aikaisen kalmiston:

*Tässä kalmistossa näkyy selvästi kolmen ruumiin haudat [...]. Hauta on leveemmältä 6 korttelia leveä eli 3 jalkaa ja 8 jalkaa pitkät 2 ½ jalk. syvät; joista syvyydestä ensin löytyy hiilet ja niiden alla ruumiiden jäänökset. Ruumiiden tomu joka oli poltettua on muuttunut liimamaiseksi visvaksi vaan kuivana on kuin kalkki aine. Polttopuina on käytetty varpupuita. Nämä kolme ruumista oli niin haudatut, että 1 kyynärää oli vaan rikkomatonta välimaata. Hiili kerros haudoissa oli 2 tuumaa paksu. Kalmiston asema maa oli muheata savikkaista hiekkamaata ja vähän ylänteen eli töyränneen tapainen Iso suo oli tämän eteläpuolla noin 35 sylen päässä. Tästä kalmistosta on löytynyt 4 kappaletta kivisiä työkaluja.*³⁶

34 Laitinen 1878–1879, 49–50.

35 Laitinen 1878–1879, 69–70. Pii- ja ukonkivellä Laitinen tarkoittaa todennäköisesti kvartseja.

36 Laitinen 1878–1879, 67–68.

Nykytutkimuksen harmiksi Laitinen ei ottanut talteen tai ainakaan toimitannut eteenpäin kaivauskohteista löytämiään hiiliä, luita tai kvartsinkappaleita. Ajalle tyypillisesti kaivaukset tehtiin nopeasti ja melko ylimalkaisesti, ja myös havaintojen yksityiskohtainen dokumentointi jäi vähemmälle huomiolle.

Laitinen hyödynsi paikallista väkeä muutenkin kuin informanteina ja oppaina. Rautalammin kihlakuntakertomuksen käsikirjoituksesta käy ilmi, että hän käytti kaivaustutkimuksissa mahdollisuuksien mukaan apuna muuta työvoimaa. Esimerkiksi Rautalammin Palvamäkeä käsittelevän lupaavan tiedon kuultuaan hän otti mukaan paikallisia miehiä määllä sijaitsevien hautakumpujen avaamiseksi. Tosin nykytutkimukseenkaan tavoin ei todellisuus aina vastannut ennako-odotuksia:

Kansa kerto terävästi, että Palvamäin talon maalla Kerkojoen kylässä Palvavuoren rinteellä löytyy muka pakanusaikuinen hautausmaa, jota tuonmoista kaikella uutteruudella näiltä seutuilta koitin etsiä. Ja tämän kuultuani olin valmis tekemään neljän peninkulman reisun Palvamäkeen sekä otin neljä miestä mukaan että voitaisiin pikemmin hautakumpuja avata; vaan mitäs ollakkaan paikalle päästyä ja tarkasteltua ei muuta löytynyt kuin vanhat asutuksen jäännökset tuntemattomalta ajalta sekä pieni sileä nurmikko. [...] Mutta hautakummuista ei täällä näkynyt mitään merkkiä; ja niin saimme tyhjin käsin pitkällä nenällä lähteä täältä matkoihimme.³⁷

Muistiinpanoista löytyy tietoja myös tuhoutuneista tai hävitetyistä muinaisjäännöksistä. Tiedoissa on usein myös kuvauksia siitä, miten ja milloin kohteet ovat kadonneet. Esimerkiksi Suvasvedellä Viholansaareissa hän mainitsee ennen olleen kookkaan lapinraunion, jonka ”hävitti ja repi eräs torppari Hämäläinen 30 vuotta sitte kuin hän haki aarretta sen sisällä.” Rautalammin Konnekoskella Lapinkarin pohjoispuolella olevan lapinraunion kivet olivat pitäjäläiset puolestaan vetäneet kirkkoa rakentaessaan sen kivi-jalkaan. Hankasalmen Virmasniemellä sijaitsevan Lappi-nimisen talon pelloilta hävitetyksi mainitut röykkiöt taas vaikuttavat kuvauksen perusteella jonkinlaisia raivausröykkiöiltä, vaikka Laitinen onkin pitänyt niitä lapinraunioina.³⁸

Löytöjen luetteleminen ja kiviesineisiin liittynyt taikausko

Koska Laitinen keskittyi pääasiassa henkisen kulttuuriperinnön keräämiseen ja tallentamiseen, päätyi museokokoelmiin hänen kauttaan vain vähän

37 Laitinen 1878–1879, 85–86.

38 Laitinen 1879, 140, 149.

konkreettista esineistöä. Sisällöllisesti selkein ero Laitisen kansanperinne-kokoelman ja muinaisjäännösten luettelemisen välillä näkyikin tätä kautta, sillä perinne-kokoelmasta puuttuvat lähes kokonaan tiedot Rautalammin kihlakuntakertomuksessa keskeisesti esillä olevista kivikautisista esineistä ja muista yksittäisistä löydöistä. Perinnekeruun yhteydessä koottu materiaali oli luonteeltaan lähinnä historiallista ja kansatieteellistä, vaikka esineiden joukosta löytyy myös yksittäinen kivikautinen taltta. Nämä esineet oli Laitinen saanut ja kerännyt laajalti eri osista Itä- ja Pohjois-Suomea.³⁹

Rautalammin kihlakunnasta 1870-luvun lopulla stipendiaattikaudella kootut esineet muodostavat edellä mainitusta aineistosta selvästi poikkeuksen, sillä kyseinen aineisto edustaa pääosaltaan esihistoriallista, lähinnä kivikautista löytömateriaalia.⁴⁰ Talletetut esineet Laitinen sai käsiinsä pääasiassa Rautalammin pitäjän alueelta, vaikka hän etsi niitä omien sanojensa mukaan yhtä tarkasti ”*muistakin tämän kihlakunnan pitäjistä: Hankasalmelta, Vesannolta ja Suonejoelta en ole kumminkaan niitä löytänyt. Suonejoella ei edes kansa tienyt minulle mainitakaan sellaisista aseista milloin niitä olis löytynyt ja minne joutunut.*” Esihistorian aikakausia tarkastellessaan Laitinen oli tietoinen esineellisen kulttuurin tärkeydestä. Kiviesineiden edellä mainituista pitäjistä kokonaan puuttuessa Laitinen päätteli sinänsä loogisesti, ettei näiden seurakuntien alueella olisi kivikautena ollut lainkaan asutusta.⁴¹

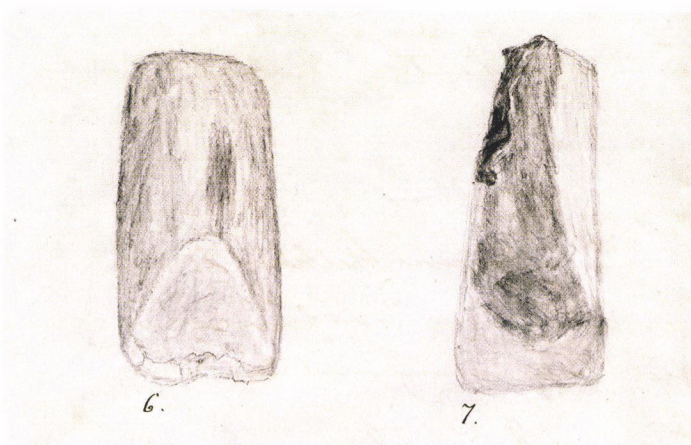
Rautalammin kihlakuntatutkimuksen yhteydessä Laitinen sai otettua talteen kaikkiaan 22 kiviesinettä, joista ilmeisesti 19 lopulta talletettiin myös museokokoelmiin. Näihin liittyvät oheistiedot on tallennettu huolella löytäjää, löytöajankohtaa ja -paikkaa myöten, vaikka osa esineistä on tullut päivänvaloon jo vuosikymmeniä aikaisemmin. Esineistä on yleensä kirjattu myös tarkat mitat ja muut detaljit yksityiskohtaisesti muistiin, mutta vain harvoin niitä on kuvattu piirroksin (kuva 4). Vaikka tietoja voidaan pitää ajankohtaan nähden yksityiskohtaisina, ei niistä esimerkiksi tarkka löytöpaikka aina selviä kylää tai nimettyä peltoaluetta tarkemmin.

Haastattelujen kautta Laitinen sai tietoja myös taloissa säilytetyistä, mutta myöhemmin kadonneista tai muutoin hävinneistä esihistoriallisista esineistä. Myös monta kertaa kylässä käydessään hän ei saanut esineitä mukaansa, vaikka sellaisia hänelle näytettiin tai sanallisesti kuvailtiin. Tällaisia löytöjä oli itse asiassa kaikkiaan Laitisen haltuunsa saamien kiviesineiden kokonaismäärää enemmän. Laitisen ansioksi on kuitenkin mainittava, että hän kertomuksensa käsikirjoituksessa pyrki myös tällaisista löydöistä mainitsemaan kaikki tietoonsa saamat yksityiskohdat.

39 Esim. SKS:n keskustelemukset 4.10.1865, 17.10.1866; SMY:n kokous 27.3.1873. Esim. KM 1384; KM 1326-1387; KM 1810; KM 1980. Kivikautinen taltta KM 1385.

40 KM 1940:1-28. Alanumerot :24-28 kuuluvat kansatieteellisiin kokoelmiin talletettuihin esineisiin, joista Laitiselle ei käsikirjoituksessa ole lainkaan mainintaa.

41 Laitinen 1878-1879, 22-23.

Kuva 4. Laitisen piirtämiä kiviesineitä. Vasemmalla tasataltta Rautalammin (Ve-sannon) Kuuslahden Mäkelän talosta (KM 1940:6) ja oikealla taltta Kangasniemen Salmenkylän Pirttimäestä (KM 1940:7). Kuva: Laitinen 1877–1878, 38. Museovi-rasto.

Tasataltta viheriää kiveä löytynyt Horontaipaleen kylän No 4llä talollisen David Wehniäisen pellostä v. 1877 kesällä jota sitte kalastaessa on lykyn vuoksi käytetty koukkuin reivi-siiman jalkakivenä. Tuota talosta tiedustellessani minulle sanottiin sen nyt olevan kateissa ehkei ollut sitä halua luopua.⁴²

Kiviesineistön kokoamisessa Laitinen kohtasi ajalle tyypillisenä on-gelmana sen, etteivät paikkakuntalaiset olleet kovinkaan auliita lahjoitta-maan löytämiään esineitä museokokoelmiin. Monet esineiden haltijoista, aina pitäjän virkamiehiä myöten, halusivat mieluummin säilyttää erilaisia ukonvaajoja ja muita kiviesineitä taikakaluina, käyttäen niitä esimerkiksi lääkkeeksi ummetukseen, karjan ja vaimoväen synnytysvaivoihin tai kas-kenpolton hallitsemiseen.⁴³

Maaseudulla tavallisen kansan keskuudessa löytyi tuohon aikaan vielä erilaisia kansanparantajia, joille kiviesineet olivat erityisen tärkeitä. Laitisen mukaan ”näitä kivikaluja on varsin vaikea saata pois jos sellaisia sattuu ole-maan poppa-sepillä ja tietäjillä. Sillä poppamiehellä pitää aina olla jotakin outoa ja kummaa konsti eli taikakalua, jota ei kansa tunne, että heidän siten täytyy antaa näille veitikoille suurempi arvo.” Laitinen mainitseeikin useista kylistä monia tietäjiä ja kansanparantajia aina henkilöiden nimiä myöten. Kansanomaisten uskomusten ja muinaistieteen kannalta tiedoista voidaan havaita monia mielenkiintoisia aspekteja. Kiintoisana on pidettävä kuva-usta Leppävirran Kurjalan kylässä juuri ennen Laitisen käyntiä kuolleesta poppamies Johan Karvisesta. Laitisen kuuleman tarinan mukaan kukaan

42 Laitinen 1878–1879, 77.

43 Laitinen 1878–1879, 34.

ei uskaltanut tätä suurta poppamiestä kuoleman jälkeen pestä, vaan hänet ”*työnnettiin kirstuun niine rytkyinsä*”, vaikka vaatteen liepeisiin oli ommeltu noitapussi. Koska kukaan ei uskaltanut vaatteisiin koskea, olisi Laitisen kuuleman mukaan pussin myötä mennyt ”*yksi ukontaltoa ukon mukana hautaan*”.⁴⁴

Laitisen laatimista kuvauksista käy hyvin ilmi vielä 1800-luvun puoli-välin jälkeisessä maaseutuyhteisössä vallinnut taikauskoisuus ja kiviesineisiin liitetyt uskomukset. Mielenkiintoisia ovat myös monet yksityiskohtaiset kertomukset kiviesineiden käytöstä lääkityksessä. Esimerkiksi Joutsan pitäjän Pajumäen kylästä aikoinaan löytynyt kourutaltoa oli jaettu torppariperheen kolmen lapsen kesken ”*tärkeän elämänonnen tähden*” kolmeen osaan. Jälkikasvusta kukin sai osansa mukaan aikuistuttuaan ja lähtiessään maailmalle. Vaikka kiveä käytettiin jatkuvasti lääkitykseen, oli teräosan saanut ja Kangasniemelle muuttanut perillinen vielä aikonut jakaa jäljellä olevan osansa edelleen lastensa kesken.⁴⁵

Kiviesineiden lisäksi Laitinen toimitti Helsinkiin jonkin verran historiallisia esineitä, kuten jauhinkiven kappaleen, jousia ja niiden osia, ”pajuneetin” (bajonetin eli pistimen), hevosviskarin sekä kauluslaudan. Vaikka yhteydenpito sekä esine- ja keruutoimitukset pääkaupunkiin käytiin postitse, mainitsee Laitinen vieneen viimeksi mainitun esineen henkilökohtaisesti Helsinkiin ”muinaismuseoon” tallettavaksi.⁴⁶

Paikannimiä ja muinaistarinoita

Perinteenkeruun ohella Laitisella riitti innostusta myös paikallishistorian keräämiseen ja paikannimistön kokoamiseen. Kun Muinaismuistoyhdistys julkaisi joulukuussa 1878 pyynnön kerätä eri puolilta Suomea talteen etenkin erikoisia tai sisällöltään hämärtyneitä paikan- ja sukunimiä, jotka voisivat valaista Suomen muinaisia oloja tai joihin liittyi jokin asutushistoriaa koskeva tai muu tarina, toimitti Laitinen heti seuraavan vuoden alussa yhdistykselle laajan nimikeräelmän asiaan liittyen. Tässä kokonaisuudessa oli aineistoa erityisesti hänen kotipitäjästään Kangasniemestä, mutta lähetykseen oli koottu nimiä myös ympäristöpitäjien 1700- ja 1800-lukujen asiakirjoista. Laitisen poimimia kylien, talojen ja sukujen nimiä luettelossa olikin Kangasniemen lisäksi Suonenjoelta, Rautalammilta ja Hankasalmelta. Nimiluetteloiden ohessa seurasi runsaasti asutustarinoita sekä myös erillinen Kangasniemen pitäjän muinaismuistoista kertova osio.⁴⁷

44 Laitinen 1878–1879, 122, 149, 183.

45 Paikkainimiä ja paikallistarinoita, 431.

46 Paikkainimiä ja paikallistarinoita, 165.

47 SMY:n kokous 3.12.1878. ”Muinaismuisto-Yhdistyksen kehoitus paikkainimien ja sukunimien keräämiseen” julkaistu esim. SMY:n ptk II, 137–141. SMY:n kokous 12.3.1879. Aineistoa säilytetään nykyisin Kotimaisten kielten keskuksen Nimiarkistossa.

Laitinen toimitti yhdistykselle nimikeräyksensä tuloksia toistamiseen vielä vuonna 1880. Tässä kokoelmassa on laajalti kylä- ja henkilönnimiä Inkerinmaalta muutaman seurakunnan alueelta sekä asutusnimiä Etelä-Savon monista pitäjistä, kuten myös Kannakselta ja Laatokan Karjalasta. Myös tämän keruun yhteyteen Laitinen liitti runsaasti Kangasniemen pitäjistä asutuksesta ja muinaismuistoista kertovia tarinoita. Näitä tietoja Laitinen oli eri lähteistä kerännyt pitkän ajan, vuosien 1867–1879, kuluessa.⁴⁸

Nimet näyttävät kiinnostaneen Laitista aivan erityisesti. Historiallista suku- ja kylänimistöä hän poimi luetteloihinsa varsin säännönmukaisesti eri pitäjien kirkonarkistojen asiakirjoista. Haastatteleminen menetelmällä keräämiesä paikannimien yhteyteen Laitinen liitti usein pelkkien luetteloiden sijaan kuulemiaan selityksiä ja paikallistarinoita. Hän myös laati joistakin nimistä tai nimityypeistä omia selitysyhteyksiä, jotka olivat usein melko mielikuvituksellisia, eikä niitä siis voida pitää kovinkaan onnistuneina. Tällainen on esimerkiksi Rautalammin ympäristössä useasti esiintyvän *Palva*-nimen etymologinen tulkinta, jota Laitinen käsitteli useassa eri yhteydessä.⁴⁹

Mainittakoon lisäksi, että Suomen kansan vanhat runot -kokonaisuus sisältää lähes 130 sanontaa, loitsua tai kansanrunoa, jotka on poimittu Laitisen Muinaismuistoyhdistykselle, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralle ja muille toimijoille 1860-luvun puolivälistä vuoteen 1880 toimitetuista aineistoista Karjalasta, Savosta ja myös Inkerinmaalta – siis kaikilta alueilta, missä hän varsinaisen ansiotyönsä ohella keruutoissa liikkeihin.⁵⁰

Laitinen keräsi ja kartutti jatkuvasti myös tietoja kotiseudustaan Kangasniemestä. Kuten jo edellä on mainittu, liittyi Rautalammin kihlakuntakertomuksen käsikirjoitukseenkin Kangasniemeä käsittelevää tietoa, vaikka pitäjä ei varsinaiseen tutkimusalueeseen kuulunutkaan. Lisäksi molemmissa Laitisen laajoissa nimistökeräelmissä oli mukana Kangasniemen muinaisuudesta kertovaa aineistoa. Näissä on pitäjistä esitetty erityisesti asutustarinoita, mielenkiintoisia paikannimiä selityksineen sekä luetellaan jonkin verran myös alueelta tavattuja kiinteitä ja irtaimia muinaisjäännöksiä.

Julkaisut ja aineiston hyödyntäminen

Henrik Laitinen keskittyi pitkälti vain aineiston keruuseen, eikä hän itse juurikaan käyttänyt laajan kokoamistyönsä tuloksia esimerkiksi julkaisuissa. Poikkeuksen muodostivat lukuisat sanomalehtiartikkelit, joista mainittakoon esimerkkinä Uudessa Suomettaressa 1878 julkaistut artikkelisarjat ”Juhlamoja ja taikatapoja Savossa ja Karjalassa” sekä ”Taikatapoja Savossa

48 SMY:n kokous 5.5.1880. Paikkainnimiä ja paikallistarinoita, 151–166, 415–432.

49 Laitinen 1878–1879, 170–171.

50 SKVR-tietokanta.

ja Karjalassa”, jotka hyödynsivät tässä jo aikaisemmin mainittua laajaa kansanperinnekeräelmää.⁵¹

Edellä mainittujen artikkelien lisäksi Laitisen töistä on tietävästi julkaistu ainoastaan “Kertomus Kangasniemen pitäjistä Mikkelin läänissä”, joka on painettu tekijän omakustanteena Jyväskylässä 1875. Kirjanen vastasi luonteeltaan pitkälti perinteistä pitäjänkuvausta, jossa Laitinen pääasiassa käsitteli pitäjän uudempaa historiaa ja julkaisuajankohdan kansantapoja. Teoksen vastaanotto ei ollut erityisen lämmin, sillä se aiheutti aikalaiskuvauksensa takia paikkakuntalaisten keskuudessa pahennusta. Laitinen kansanvalistajan roolissaan esitti siinä ehkä liiankin realistisen kuvan väestön senhetkisistä asumuksista, elämästä ja käsityksistä, mikä siis pitäjäläisten keskuudessa tulkittiin negatiivisesti. Työssä hän ei käsitellyt pitäjän vanhempaa menneisyyttä tai esihistoriaan ajoittuvia löytöjä – joita toi ilmi kuitenkin myöhemmin useissa eri keräelmissään.⁵²

Pääosa Laitisen töistä ja kerätystä aineistoista jäi siis ainoastaan arkistoissa säilytettäväksi käsikirjoituksiksi ja aineistokokonaisuuksiksi aina edellä esitellyä laajaa Rautalammin kertomusta myöten. Kun Muinaismuistoyhdistys pohti julkaistavia kihlakuntakertomuksia kokouksessaan 4.2.1880, mainittiin Rautalammin kertomuksen käsikirjoituksesta, että sitä voidaan käyttää vain tutkimusaineistona – toisin sanoen sitä ei siis tultaisi julkaisemaan.⁵³ Tämä ei ollut poikkeuksellista, sillä vain noin puolet yhdistykselle jätetyistä kihlakuntakertomuksista julkaistiin lopulta painettuina. A. M. Tallgren esitti kuitenkin vielä vuonna 1920, että painamattomat käsikirjoitukset, jotka jo olivat vanhentuneita, julkaistaisiin täydennettyinä.⁵⁴ Jo yksin toimitustyö olisi ollut valtava urakka, puhumattakaan kihlakunnissa tehtävistä uusista tutkimuksista, ja Tallgrenin ehdottama työ jäikin kokonaan aloittamatta.

Rautalammin kihlakuntakertomuksen julkaisemattomuuteen on sen valmistuttua ollut todennäköisesti ollut monia syitä. Kokonaisuudessaan käsikirjoitus oli tasoltaan hyvinkin vaihteleva, eikä se jättöaikanaankaan täyttänyt kaikkia Muinaismuistoyhdistyksen kihlakuntakertomuksille asetettuja kriteerejä. Kyseessä oli pitkälti lukuisia eri asioita sisältävä luettelomainen kuvaus, eikä niinkään loogisesti etenevä tieteellinen tutkimus. Julkaisemista ei myöskään edistänyt käsikirjoituksen vaatimattomaksi katsotun tieteellisen annin ohella Laitisen teksteissään käyttämä kansanomaisen kieliasu.

Vaikka Laitisella itsellään oli tunnetusti laaja ja monipuolinen kotikirjasto⁵⁵, ei hän käsikirjoituksissaan käyttänyt hyödyksi juuri lainkaan aikaisempaa tutkimusta. Koska Laitinen aloitti keruutyönsä ensimmäisten stipendi-

51 Esim. Uusi Suometar 13.2.1878 ja Uusi Suometar 6.11.1878. Ks. myös Waljakka 1916, 10.

52 Laitinen 1875; Manninen 1962, 14–16.

53 SMY:n kokous 4.2.1879.

54 Tallgren 1920, 69–70.

55 Laitisen laajasta kirjakoelmasta ja tilatuista sanomalehdistä ks. Waljakka 1916, 11–12.

aattien joukossa, hänellä ei ollut juurikaan mahdollisuuksia käyttää muiden laatimia töitä varsinaisina esikuvina. Ensimmäinen valmistunut kihlakuntakertomus julkaistiin Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirjassa vuonna 1877 ja kolme seuraavaa tätä seuraavana vuotena.⁵⁶ Laitisen esimerkkeinä saattoivat sen sijaan toimia monet aikaisemmin laaditut pitäjänkertomukset ja paikalliskuvaukset, mutta myös muutamat jo julkaistut muinaistieteelliset tutkimukset. Laitisella oli kokoelmissaan tiettävästi myös ulkomaista kirjallisuutta, mutta tämän tarkemmasta sisällöstä ei ole tietoja.

Julkaisujen vähäisestä lukumäärästä huolimatta Henrik Laitinen osoitautui kuitenkin ahkeraksi, monitaitoiseksi ja arvostetuksi perinteenkerääjäksi. Vaikka Laitinen itse viittasi harvoin muihin tutkijoihin ja tutkimuksiin, hyödynnettiin Laitisen työn tuloksia lähes tuoreeltaan esimerkiksi lukuisissa Muinaismuistoyhdistyksen kihlakuntakohtaisissa tutkimuksissa, joista mainittakoon esimerkiksi Kuopion, Liperin, Ilomantsin ja Rantasalmen kihlakuntien kertomukset.⁵⁷

Kihlakuntatutkimuksista on erityisesti nostettava esiin Julius Paasonen Mikkelin kihlakunnan 1889 julkaistu kertomus, sillä sen tutkimusalueeseen sisältyy Kangasniemen pitäjä, josta Laitisella eri keräelmissä oli esittää varsin runsaasti aineistoa – olihan kyseessä hänen syntymä- ja myös pitkäaikainen kotipitäjänsä. Paasonen mainitseekin työssään monia Laitisen tekemiä löytöjä, ja viittaa useassa kohtaa sekä Kangasniemen painettuun pitäjänkertomukseen että jossain tapauksissa myös Muinaismuistoyhdistyksen hallussa olleisiin Laitisen papereihin.⁵⁸ Laitisen laajojen keräystöiden aineistoa hyödynnettiin lähteenä myös painamattomissa kihlakuntakertomuksissa, kuten käsikirjoitukseksi jääneessä Äyräpään kihlakuntakertomuksessa. Muista Laitisen keräelmiä hyödyntäneistä tutkimuksista mainittakoon lisäksi Julius Krohnin aineistoon perustuva ja vuonna 1894 painettu teos Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus sekä Hjalmar Appelgrenin 1891 julkaistu Suomen muinaislinnat.⁵⁹

Etenkin muinaistutkimuksen alalla Laitisen tuotanto jäi vähemmälle käytölle jo 1800-luvun loppupuolelta lähtien. Osasyynsä tähän lienee ollut Laitisen käsittelemien kohteiden luonteessa, mutta myös laajemmin arkeologianäkemyksen kapeutumisessa. Muinaistutkimus siirtyi 1900-luvun alussa käsittelemään pääasiassa esihistoriallisia aikakausia.⁶⁰ Laitisen keräämä muinaistieteellinen aineisto oli, poikkeukset etenkkin kihlakuntakerto-

56 Tallgren 1920, 66–68. Hauhon kihlakuntakertomus 1878 julkaistiin poikkeuksellisesti Tiedeseuran sarjassa *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk*.

57 Wegelius 1878; Maukonen 1879; Tirronen 1885; Pelkonen 1902.

58 Paasonen 1889, passim.

59 Leino 1893; Krohn 1894.

60 Tästä esim. Taavitsainen 1999, 3.

muksessa mainittujen kiviaseiden ja -röykkiöiden osalta huomioiden, suurelta osin ajaltaan epämääräistä tai se liittyi historiallisiin ajanjaksoihin.

Historiantutkimuksessa Laitisen huomattavia keruuaineistoja ja historiaa sivuavia käsikirjoituksia ei juurikaan hyödynnetty. Esimerkiksi Rautalammin vanhan hallintopitäjän historian vuonna 1900 julkaissut K. J. Jalakanen ei käyttänyt lainkaan Laitisen kokoelmia tutkimuksessaan, vaikka hänen työnsä käsitteli osittain samoja tutkimusaiheita. Myöskään myöhemmin 1950-luvulla laaditussa Kangasniemen pitäjänhistoriassa ei Laitisen elämäntyötä tai työn tuloksia juuri käsitellä, vaikka häntä voidaan pitäjän vaiheiden selvittäjänä ja myöhemmän kansanperinteen tallettajana pitää keskeisenä toimijana. Toisaalta mainittava, että paikallishistorian toisessa osassa Laitisen toimintaa sivutaan monessakin yhteydessä. Tämä perustuu lähinnä siihen, että teoksessa käsitellään yksityiskohtaisesti pitäjän kunnallishallinnon syntyä ja sen alkuaikoja sekä koulutusseikkoja, joissa molemmissa Laitisella oli elinaikanaan keskeinen rooli.⁶¹ Huomio kiinnittyy siis hänen hallinnollisiin toimenkuviinsa, ei niinkään toimintaan kansanperinteen, historiantutkimuksen ja muinaistieteen palveluksessa.

Julkaisemattomina Laitisen työt ovat vieläkin etenkin arkeologien keskuudessa heikosti tunnettuja ja vain harvoin tutkijoiden käyttämiä. Pääsyy aineiston vähäiseen hyödyntämiseen taas lienee itse keruukokoelmissa – alkuperäismateriaalia säilytetään käsikirjoituksina usean eri toimijan kokoelmissa. Myös tietojen haku Laitisen keräelmien sisältä on haastavaa, sillä Rautalammin kihlakuntakertomusta lukuun ottamatta aineistoa ei ole järjestelty laajoihin loogisiin kokonaisuuksiin, vaan samaa aihepiiriä tai jopa kohdetta käsittelevää aineistoa saattaa olla eri arkistoissa ja niiden sisällä vieläpä eri keräelmissä. Lisäksi Laitisen keräämä aineisto on kokonaisuudessaan huomattavan laaja, eikä arkistomateriaalissa ole toimivia sisällysluetteloita hakujen helpottamiseksi.

Viime vuosikymmenten aikana Laitisen muinaistieteellisiä muistiinpanoja, etenkin Museoviraston arkistossa säilytettäviä, on jossain määrin hyödynnetty lähinnä arkeologisten maastoinventointien apuna. Laitisen laatimien tarkkojen muistiinpanojen kautta monet kohteet ovat helposti olleet paikannettavissa myös maastossa. Aineiston käyttö ei kuitenkaan ole ollut säännönmukaista, ja muistiinpanojen käyttö nykytutkimuksessa onkin yleensä perustunut yksittäisten tutkijoiden omaan valveutuneisuuteen ja arkistoaineiston tuntemukseen kuin tutkimuksen muihin standardeihin.

61 Manninen 1953; Manninen 1962, 14–16, 38–42, 257–258, 269–272.

Viimeiset vuodet

Vielä keväällä 1879 Laitinen haki Muinaismuistoyhdistykseltä stipendiä muinaisjäännösten luetteloimiseksi Itä- tai Keski-Suomessa, ei kuitenkaan Inkerinmaalta, mutta rahaa ei hänelle kyseiseen tarkoitukseen myönnetty.⁶² Syksyllä Laitinen lähetti Muinaismuistoyhdistykselle täydennyksenä piirustuksia Rautalammin kihlakuntakertomukseen sekä myös joitain esinelöytöjä.⁶³ Samana syksynä hän myös anoi Kangasniemen kansakoulunopettajan virasta virkavapautta määräämättömäksi ajaksi täydentääkseen pätevyyttään opettajantoimeensa.⁶⁴

Arkistoihin toimitettujen muistiinpanojen perusteella tiedot Laitisen keruutoiminnasta loppuvat vuoteen 1880. Viimeisenä Muinaismuistoyhdistyksen arkistoon on toimitettu Laitisen toinen paikannimikeräelmä ”*Historjallista ja muinois nimien kertomusta*”, joka saapui Muinaismuistoyhdistykselle ilmeisesti huhtikuussa 1880. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa 7.4.1880 puolestaan luettiin Laitiselta tullut kirje, jossa hän oli ilmoittanut olevansa halukas keräämään ”itkuja”. Pyynnön ohella hän oli toimittanut seuralle keruuaineistoa, joka kirjeen ohella edelleen toimitettiin seuran kansanrunoustoimikunnalle.⁶⁵

Palattuaan Jyväskylän seminaarista takaisin Kangasniemelle keväällä 1880 Laitinen pyrki takaisin kansakoulunopettajan virkaansa, mutta varsin heikolla menestyksellä. Hän ei enää saanut toimeaan takaisin, vaan joutui palaamaan vuosien tauon jälkeen pitäjän kiertokoulunopettajaksi. Vaikka asiasta keskusteltiin paljon, eivät työnkuvan muutokseen vaikuttaneet syyt ole tarkoin selvillä. Eri arvelujen mukaan tämä olisi saattanut johtua Laitisen julkaisemasta ja paikkakunnalla katkeruutta herättäneestä Kangasniemen pitäjänkertomuksesta, jonka uutta, muokattua painosta Laitinen myös mietti. Toisen näkemyksen mukaan opetustoimen alennus olisi johtunut hänen kovakouraisista opetustavoista sekä alttiudesta väkijuomiin.⁶⁶ Vaikka kysymys ei kuulukaan tässä tarkemmin käsiteltävien asioiden piiriin, löytyy totuus mahdollisesti jostain mainittujen asioiden välimaastosta.

Henrik Laitinen kuoli Kangasniemellä 29.4.1882, vain hieman alle 50-vuotiaana. Viimeisen kahden elinvuoden ajalta ei Laitiselta karttunut arkistoihin lainkaan muistiinpanoja tai keräelmiä. Vajaksi jääneiden toimitusten osalta on kuitenkin pääteltävissä, että Laitisella oli kerättyä aineistoa valmiina joko muistiinpanoina tai käsikirjoituksina. Osa konsepteista

62 SMY:n kokous 7.5.1879.

63 SMY:n kokous 15.10.1879. KM 1980:1–2.

64 Waljakka 1916, 12–13.

65 SMY:n kokous 5.5.1880; SKS:n keskustelemukset 7.4.1880; 16.3.1881

66 Waljakka 1916, 12–13; Manninen 1962, 271.

on saattanut kadota tai kokonaan hävitä kuolemaa seuranneen jäämistön myynnin myötä.⁶⁷

Aikaisesta kuolemastaan huolimatta Laitinen ehti harjoittaa aktiivista aineistonkeruuta noin kahden vuosikymmenen ajan. Vastoinkäymisistä huolimatta työ myös palkittiin, sillä Laitinen sai keräystyöhönsä stipendejä ainakin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuralta ja Suomen Muinaismuistoyhdistykseltä. Vaikka Laitinen ryhtyi toimittamaan keräämäänsä materiaalia yhdistyksille jo 1860-luvun alussa, intensiivisin kausi muinaistieteen ja sitä sivuavien lähitieteiden parissa ajoittui hänellä 1870-luvun loppuvuosiin. Kun arvioidaan Henrik Laitisen toimintaa muinaistutkimuksen parissa, on syytä painottaa hänen muinaisjäännöskohteita käsittelevien muistiinpanojensa erilaista luonnetta nykytutkimukseen nähden. Laitinen toimi tiedon kerääjänä, ei tulkitsijana. Hän kokosi kohteisiin liittyviä tarinoita puolueettomasti, samoin kuin kuvasi havaintoja konkreettisista muinaisjäännöksistään. Tärkeää on siis se, minä muinaisjäännöksiä on keruuajanansa pidetty, kuin se miksi ne loppujen lopuksi osoittautuivat. Kohteet, joita kansa piti muinaisjäännöksinä, esittävät myös otoksen tutkimusajan maailmankuvasta. Keruuaineiston kautta saatava kuva ei sen sporadisesta luonteesta johtuen niinkään heijasta esimerkiksi tutkimusalueen kivikautisen asutuksen levikkiä, vaan antaa kuvan kansan parissa 1860- ja 1870-luvuilla vallinneista kiviesineisiin liittyvistä kansanomaisista käsityksistä.

Muinaisjäännösten osalta Laitisen keräämiä tietoja voidaan pitää sellaisena perusaineistona, johon esimerkiksi Muinaismuistoyhdistys ohjelmajulistuksessaan muinaismuistojen tiedustelemisessa pyrki. Vaikkei työskentelyn arvoa välttämättä keruuajana täysin ymmärretty, sai Laitinen esimerkiksi Rautalammitla kokoon tutkimuksen vaatiman aineiston, jota ilman kuva kihlakunnan menneisyydestä olisi huomattavasti paljon köyhempi. Syystä häntä voidaan pitää myös Kangasniemen paikallishistorian uranuurtajana. Aineiston kokonaisvaltaista hyödyntämistä on näihin päiviin asti haitannut sen sisällöllinen ja sijoituksellinen hajanaisuus. Esimerkiksi alkuperäisiä muistiinpanoja säilytetään nykyisin ainakin Museoviraston, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Nimiarkiston kokoelmista. Suurin osa Laitisen laajasta Savo ja Karjalaa käsittelevästä aineistosta odottaakin yhä yhteen kokoavaa ja järjestelmällistä tutkimusta.

67 Esimerkiksi 1880 toimitetun paikannimikeräelmän alussa olevan hakemiston perusteella paikannimiä olisi pitänyt olla useasta muustakin pitäjistä, mutta pöytäkirjan mukaan Laitinen oli toimitanut yhdistykselle osan. Paikkainimiä ja paikallistarinoita, 416. Waljakka 1916, 11.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Museovirasto, Helsinki (MV)

Kansallismuseon kokoelmat (KM)

Laitinen, Henrik (Laitinen 900–904): *Kansanperinnekeräelmiä Karjalasta ja Savosta 1860–1870-luvuilta*. Kansallismuseo, kansatieteen käsikirjoitus-arkisto.

Laitinen, Henrik 1877–78: *Kiinteitä muinaisjäännöksiä Rautalammin kihlakunnassa*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Leino, A. 1893: *Äyräpään kihlakunnan muinaismuistoja. Historiallis-muinaistieteellinen tutkimus*. Käsikirjoitus. Museoviraston arkisto.

Kotimaisten kielten keskus (KOTUS)

Nimiarkisto (NA)

Paikkainnimiä ja paikallistarinoita (1879–1882)

Sähköiset lähteet

Muinaisjäännösrekisteri. Kulttuuriympäristön rekisteriportaali. Museovirasto. (*kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/*). Käytetty 26.1.2013.

Suomen Kansan Vanhat Runot sähköisessä muodossa (SKVR-tietokanta). Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. (<http://dbgw.finlit.fi/skvr/>). Käytetty 24.1.2013.

Painetut lähteet

Luettelo Suomen Muinaismuisto-Yhtiön jäsenistä yhtiön perustamisesta v. 1870–1875 v:den alkuun asti. Förteckning öfver Finska Fornminnesföreningens Ledamöter från dess stiftelse 1870 till ingången af år 1875. Helsinki 1875.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat I [SMY:n ptkt I]. 1870–1875. Helsinki 1909.

Suomen Muinaismuistoyhdistyksen pöytäkirjat II [SMY:n ptkt II]. 1876–1885. Helsinki 1915.

Sanomalehdet

Juhlamenoja ja taikatapoja Savosta ja Karjalasta. *Uusi Suometar* no 19 (13.2.1878)

Taikatapoja Savossa ja Karjalassa. *Uusi Suometar* no 133 (6.11.1878)

Kirjallisuus

- Appelgren, Hjalmar: *Suomen muinaislinnat. Tutkimus vertailevan muinaistieteen alalla*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XII. Helsinki 1891.
- Heikel, A. O.: Kertomus muinaisjäännöksistä Hauhon kihlakunnassa. Bidrag till Kännedom af Finlands Natur och Folk. Utgifna af Finska Vetenskaps-Societen. Tjugondenionde häftet. Helsingfors 1878.
- Jalkanen, K. J.: *Rautalammin vanhan hallintopitäjän historia*. Helsinki 1900.
- Kauranen, Kaisa: Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa. *Elore*, vol. 13–2/2006: 1–15. (http://www.elore.fi/arkisto/2_06/kau2_06.pdf). Käytetty 14.1.2013.
- Krohn, Julius: *Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1894.
- Kukkanen, Liisa: *Juuret Kangasniemellä. Kangasniemen kirjaston 160-vuotisjuhlakirja*. Kangasniemen kunnankirjasto. Mikkeli 2008.
- Laitinen, Henrik: *Kertomus Kangasniemen pitäjästä Mikkelin läänissä*. Jyväskylä 1875.
- Manninen, Antero: *Kangasniemen historia I*. Kangasniemen seurakunta. Kangasniemi 1953.
- Manninen, Antero: *Kangasniemen historia II*. Kangasniemen kunta. Pieksämäki 1962.
- Mikkola, Kati: Kansanrunouden kokoelmat. Kerääjinä kuuliaisia avustajia ja visionäärejä. Lea Laitinen, Lea & Mikkola, Kati (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (tulossa 2013).
- Nordman, Carl Axel: *Archaeology in Finland before 1920*. Helsinki 1968.
- Paasonen, Julius: *Muinaisjäännöksiä ja -muistoja Mikkelin kihlakunnassa*. Luetteloja Suomen muinaisjäännöksistä XV. Helsinki 1889.
- Taavitsainen, Jussi-Pekka: Historiallisen ajan arkeologia tieteenalana ja antikvaarisena toimintana. Niukkanen, Marianna (toim.) Historiallisen ajan arkeologian menetelmät. Seminaari 1998. *Museoviraston Rakennushistorian osaston julkaisu* 20: 6–14. Helsinki 1999.
- Tallgren, A. M.: *Suomen muinaismuistoyhdistyksen 50-vuotiskertomus*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXX. Helsinki 1920.
- Tirronen, Reijo: *Muinaisjäännöksiä Ilamantsin kihlakunnassa*. Luetteloja Suomen muinaisjäännöksistä X. Helsinki 1885.
- W–a, Y. [Waljakka, Yrjö]: Henrik Laitinen. *Kotiseutu* 1915: 74–75.
- Waljakka, Yrjö: Henrik Laitinen: Kangasniemeläinen koulumestari. *Ylipainos "Suur-Savosta"*. Mikkeli 1916.
- Wegelius, H. E.: Muinaisjäännöksiä Kuopion kihlakunnassa. *Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirja* III. Helsinki 1878: 109–146.
- Viittauksia Suomen Muinaismuisto-Yhtiön tarkoituksesta ja vaikutusalasta*. Suomen Muinaismuisto-Yhtiö. Helsinki 1871.